

RECENSIES

Rectificatie: De hier volgende recensie is al in nr. 1 van het *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* verschenen, maar zonder de correcte auteursvermelding. Wij publiceren de recensie hier opnieuw, nu met de juiste auteursnaam en onze excuses aan de betrokkenen. De redactie.

Erik Buyst, Martine Goossens, Leen Van Molle en Herman Van der Wee (eds.), *Cera 1892-1998. De kracht van coöperatieve solidariteit* (Antwerpen: Mercatorfonds, 2002) 479 pp. ISBN 90-6153-489-5

Vier prominente Belgische historici, die zich internationaal hebben onderscheiden, hebben dit boek geschreven. Dat is te zien aan de leesbaarheid en aan de diepgang van dit prachtig vormgegeven boek. Het boek is soepel geschreven. Complexe ontwikkelingen zijn goed ontrafeld en opnieuw in één goed te begrijpen geheel gegoten. De eerste drie historici hebben ieder een fase in de geschiedenis van Cera en voorgangers voor hun rekening genomen. De laatste voerde de redactie en schreef een korte in- en uitleiding. Dat drie auteurs het betoog voor hun rekening hebben genomen, is begrijpelijk want de geschiedenis van de coöperatieve kredietverlening laat zich het beste in drie fasen onderverdelen. Het eerste deel omvat de periode 1892-1934, waarin de opkomst van de coöperatieve kredietverlening wordt beschreven, maar ook de ondergang. Het tweede deel beschrijft de wederopstanding van het coöperatieve kredietwezen en de verankering van deze organisatie in de agrarische wereld (1935-1967) en het derde deel gaat over de overgang van de coöperatieve landbouwbanken naar algemene banken (1967-1998). Dat het boek in 1998 eindigt, komt doordat de coöperatieve banken, sinds 1970 Cera geheten (Centrale Raiffeisenkas van de Belgische Boerenbond), in 1998 fuseerden en ophielden te bestaan. De laatste gebeurtenis was de aanleiding om dit boek te schrijven.

Het boek gaat vooral over de overkoepelende organisaties. Aan het coöperatieve kredietwezen in België was tot nu toe nauwelijks aandacht besteed en met dit boek wordt een belangrijk deel van deze leemte opgevuld. Het boek past in een trend, want de geschiedenis van het coöperatieve bankwezen krijgt internationaal steeds meer aandacht en dat is maar goed ook, omdat het een belangrijke rol heeft gespeeld binnen de agrarische geschiedenis. Hopelijk is dit boek een stimulans tot verder onderzoek in België, want met de verschijning van het boek is helder, dat er nog veel moet gebeuren. Zo zijn er meer overkoepelende organisaties voor de coöperatieve banken in België geweest die aandacht verdienen en kan het in kaart brengen van de geschiedenis van de lokale banken een heel ander licht op de geschiedenis van de coöperatieve kredietwezen werpen, want de lokale banken voeren dikwijls een heel eigen koers.

De geschiedenis van Cera is boeiend. Het was geen toeval dat de coöperatieve landbouwbanken in de jaren negentig van de 19e eeuw opkwamen, omdat de landbouw zich in een crisis bevond en de boeren behoefte hadden om nieuwe wegen in te slaan. Toch mag de invloed van de depressie niet overdreven worden, zegt Van Molle terecht, want de zoektocht naar alternatieve kredietvormen was al langer gaande. Evenmin was het toevallig dat het Hageland, de Limburgse en Antwerpse Kempen de kerngebieden werd van de coöperatieve activiteiten, vanwege het grote aantal kleine boeren aldaar. Hier liggen aanknopingspunten voor nieuw onderzoek, want de regionale verscheidenheid in de opkomst van de coöperatieve beweging hield mogelijk verband met de lokale omstandigheden waaronder de landbouw werd uitgeoefend, ofwel met het agrosysteem ter plaatse. Interessant is de aanvankelijke verwevenheid van de banken met de katholieke kerk, hetgeen blijkt uit het feit dat veel katholieke geestelijken dikwijls tevens de functie van kassier bij de lokale banken hadden. De beschrijving van de neergang en herrijzenis van de grootste overkoepelende organisatie in de jaren dertig van de vorige eeuw leest als een spannend verhaal. Ook de verhouding tussen de coöperatieve banken en andere bankinstellingen is interessant, omdat deze sterk aan verandering onderhevig was.

Voor iemand die bekend is met de ontwikkelingen in Nederland is het boek nóg interessanter. Het zal hem of haar opgevallen zijn dat de coöperatieve banken in België net zoals die in Nederland vooral banken waren die volgens de principes van Raiffeisen werkten en dat ze ongeveer in dezelfde tijd opkwamen. De zogenaamde Schulze-Delitzsch banken kregen in beide landen nauwelijks voet aan de grond. Hij of zij zal gezien hebben dat de coöperatieve banken in België net zoals die in Nederland aanvankelijk vooral spaarbanken waren. Het zal hem of haar niet ontgaan zijn dat de verzuijing in België evenals die in Nederland een grote rol heeft gespeeld bij de opkomst van de coöperatieve banken. Evenmin zal hij of zij gemist hebben dat de coöperatieve landbouwbanken zowel in België als in Nederland zich na 1950 tot algemene bank ontwikkelden.

Maar de verschillen zijn mogelijk groter dan de overeenkomsten. Hoewel het aantal lokale coöperatieve banken (kantoren) in Nederland minder snel groeide dan in België, was het marktaandeel van de Nederlandse coöperatieve banken relatief veel groter. Hoewel men Nederland meer verzuild zou kunnen noemen dan België, telde dit laatste land in de beginperiode meer centrales (middenkassen). De Belgische coöperatieve banken onderhielden via de middenkassen nauwe relaties met andere banken. Dat gebeurde in Nederland niet. De Belgische coöperatieve banken, met name de grootste middenkas, waren in tegenstelling tot de centrales in Nederland, niet alleen op de landbouw gericht, maar verleende ook krediet aan grote industriële bedrijven. De centrales in België hadden een veel sterkere positie ten opzichte van de lokale banken dan de centrales in Nederland, en ga zo maar door.

Door te vergelijken, door de verschillen en overeenkomsten op te sporen, worden de ontwikkelingen in België nog begrijpelijker en wordt duidelijker dat de geschiedenis van zo'n organisatie nauw verbonden is met de economische en sociale geschiedenis en structuur van het land. Dat vergelijken gebeurt echter nauwelijks in het boek. Er wordt opvallend weinig naar de burens gekeken. Dat is geen groot gemis, maar het is wel jammer. Want de verschillen en overeenkomsten waren de auteurs ongetwijfeld opgevallen en ze hadden er zeker mooie verklaringen voor gevonden. Eén verklaring kan hier wel gegeven worden. Zo kan het grote marktaandeel van de Nederlandse coöperatieve banken een gevolg zijn geweest van het feit dat de landbouw als economi-

sche sector in Nederland veel belangrijker was dan in België. En hiermee kom ik direct op een tweede minpuntje: er wordt weinig naar de agrarische omstandigheden gekeken. De agrarische ervaring van na 1895 wordt bijvoorbeeld nauwelijks vermeld en deze heeft toch een grote rol gespeeld bij de opkomst van de banken. De auteurs hebben zich vooral op de institutionele geschiedenis gericht. Daar is overigens veel voor te zeggen, omdat de coöperatieve banken nu eenmaal instellingen zijn met een bijzondere organisatiestructuur. Het heeft in ieder geval een zeer mooi boek opgeleverd.

Paul Brusse, *Universiteit Utrecht*

Peter-Eloy Staal, *Automobilisme in Nederland. Een geschiedenis van gebruik, misbruik en nut* (Zutphen: Walburg Pers, 2003) 205 pp. ISBN 90-5730-248-9

Peter Staal heeft een uitstekend werk geschreven over de verspreiding van de auto in Nederland in de twintigste eeuw. Hij plaatst deze geschiedenis in een breed kader, wat de studie rijker maakt dan wat de titel belooft. De auteur schreef in feite de geschiedenis van de mobiliteit in Nederland in de twintigste eeuw. Dat de auto daarin een eerste-rangs rol speelt, ondervinden we vandaag door de kilometerslange files, de al te talrijke ongevallen en de hoge persoonlijke en maatschappelijke kost. Lectuur van dit boek maakt duidelijk hoe dat is gegroeid.

De auteur hanteert drie grote concepten: de diffusiecurve, het substitutieproces en de intermediaire (f)actoren. Deze concepten stellen hem in staat een bijzonder ruim gezichtsveld te hebben. Het deel over substitutieprocessen (of de mate van concurrentie, coëxistentie en substitutie van de diverse transportmiddelen) laat hem toe trekschuit, trein, fiets, motorfiets, paard en kar, bus en tram te behandelen. Telkens worden voor- en nadelen van al deze transportmiddelen, zoals door de tijdgenoot verwoord, vergeleken met deze van de auto. Aanvankelijk concurreerde de auto met fiets, motorfiets en ruittuig omtrent eigenschappen als sportiviteit, snelheid, exclusiviteit, mannelijkheid en elegantie, maar vanaf de jaren 1920 almaar meer met trein, binnenvaart en vrachtwagen omtrent eigenschappen als nut, veiligheid, efficiëntie en comfort. De auto heeft echter nooit die prilste eigenschappen verloren. In een mum van tijd leert de lezer niet alleen heel wat over het gebruik van de diverse transportmiddelen, maar ook over de creatie van het imago rond de auto. Dat laatste gebeurt aan de hand van rake citaten (vooral uit *De (Auto)kampioen*).

Peter Staal besteedt veel aandacht aan de theorie van de diffusiecurve (of S-kromme). De wijze waarop een product (of techniek, dienst, traditie...) ingang vindt, zou volgens een min of meer vast stramien verlopen: aanvankelijk aarzelend, dan snel en tenslotte opnieuw traag of zelfs stagnerend. Er is goede wil nodig om de vorm van een 'S' te herkennen in diffusiecurven (en niet alleen in deze met betrekking tot de auto in Nederland). Peter Staal corrigeert de klassieke diffusiecurve door middel van een nauwkeurige temporale analyse. Dat laat hem toe vier fasen (dus geen drie) in de diffusie van de auto te onderscheiden. Hij had gerust dat inzicht in theoriekritiek en -revisie kunnen omzetten.

Zijn zoektocht naar de verspreiding van de auto in Nederland gebeurt in drie delen. Het landelijk overzicht met de nauwgezette chronologie wordt gevolgd door aandacht voor de ruimtelijke en sociale diffusie. Alles wordt verduidelijkt met een pak (diffusie)grafieken. Relevant daarbij is dat hij bepaalde perioden onder de loep neemt,